TEATR HÁM MUZÍKA

ДИРИЖЁРЛЫҚ ТЕХНИКАСЫ ҮСТИНДЕ ИСЛЕЎ МЕТОДЛАРЫ ҲӘМ УСЫЛЛАРЫ

Г.Ахымбетова – *профессор*
Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер ҳәм мәденият институты Нөкис филиалы

Таяныш сөзлери: дирижёр, хор партитуралары, техника, метод.
Ключевые слова: дирижёр, хоровые партитуры, техника, метод.
Key words: conductor, choral scores, technique, method.

Болажақ музыка оқытыўшысы ушын дирижёр ҳәм хор жәмәәтин таярлаўдың әҳмийетли ҳәм зәрүр болған элементи бул дирижёрлық техникасын ийелеў болып табылады. Бирақ дирижёр-хор жәмәәтин таярлаў бойынша орнатылған әмелият усы түрдеги шынығыўларда дирижёр техникасын тийкарғы ўазыйпа сыпатында түсиниў бойынша орнатылған стереотиплерди еле толық сапластыра алмады.

«Хор дирижёрлығы ҳәм хор партияларын оқыў класы» пәниниң мақсети - балалар ҳәм үлкенлер хорында вокал-хор шығармаларын өзлестириўде қосық айтыўды басқарыў, оқыўшыларды хор жәмәәти менен әмелий жумысларға таярлаў, таяныш билим, көнликпе ҳәм қәбилетлер системасын қәлиплестириўден ибарат.

Пәнниң тийкарғы ўазыйпалары оқыўшыларда дөретиўшилик пикирлеўди қәлиплестириў ҳәм музыкалық қәбилетлерин раўажландырыў, оларды вокал-хор шығармаларын өзлестириў усылларына үйретиў ҳәм атқарыўда жаратылған “ишки хор”ды мүнәсип сәўлелендириўши дирижёр қол ҳәрекетин ислеў, дирижёрлық жумыстың ҳәр түрлилигин жетилистириўге қаратылған (вокал-саз әсбап атқарыўшылығы, дирижёрлық, хор партитура ҳәм партияларын талқылаў, композитор, шайырдың көркем нийетин анықлаў, атқарыўшылық қуралларын анықлаў мақсетинде экспрессивлик, хор менен репетиция жумысларын режелестириў қәбилети, оны талқылаў), хор жәмәәтин басқарыў бойынша кәсиплик қәбилетти таярлаў болып есапланады.

«Дирижёрлық техникасы» түсинигиниң анықламасы тек ғана хор ямаса оркестрди басқарыў усылларын емес, бәлким музыкалық көринисти ис-ҳәрекетлерде жәмлеў қуралы, музыкалық шығарманың мазмунын билдириў қуралы сыпатында түсинигин де өз ишине алады.

Солай етип, дирижёрлық техникасын ийелеў болажақ музыка муғаллимлери сыпатында студентлер тәрепинен исленетуғын көплеген шеберлик ҳәм қәбилетлерди өз ишине алады.

Шәртли түрде өткериў техникасы бойынша жумысларды басқышларға бөлиў мүмкин: таярлық, басланғыш (1 жыл), тийкарғы (2-3 жыл) ҳәм жуўмақлаўшы (4 жыл).

Таярлық басқышы, ең дәслеп, дирижёр аппаратын (дене, қол, аяқ, бас) дирижёр техникасын өзлестириўге таярлаў, дирижёр аппараты ҳәм оның шығарманың атқарыўшы көринисин көрсетиў имканиятлары, дирижёрдың қол ҳәрекети ҳәм оның өзгешеликлери, дирижёр қол ҳәрекети элементлери, дирижёр ҳәрекети принциплери менен танысыўға қаратылған.

Басланғыш басқышта “Хор дирижёрлық класы ҳәм балалар хорын оқыў” пәниниң программасы түрли метрлерде дирижёрлық техниканы раўажландырыўды нәзерде тутады: түрли акцентлеринде сести киритиў ҳәм алып таслаў, ритмикалық нағысларды жеткериў усыллары, сес билими, ферматаларды көрсетиў ҳәм т.б. ибарат.

Дирижёрлық техникасын оқытыўдың тийкарғы басқышында бағдарламада дәслепки басқышта ийеленген шеберлик ҳәм қәбилетлерди жетилистириўге ҳәм де хор даўысын басқарыў ушын техникалық жақтан қурамалы техникаларды өзлестириўге қаратылған. Мәселен, қурамалы темп, ритмикалық ҳәм динамикалық шараятларда дирижёрлық ислеў, дирижёр схемасы бөлимлерин ажыратыў ҳәм кеңейтиў, жүдә әсте ҳәм жүдә тез темплерде дирижёрлық ислеў ҳәм басқалар.

Дирижёрлық техникасын өзлестириўдиң жуўмақлаўшы басқышы опера сахналарында, кең көлемли шығармаларда дирижёрлық етиўдиң түрли усылларын қолланған ҳалда атқарыўшылық мәселелерин шешиў, соның ишинде үлкен шығармаларды сәўлелендириў

шеберлигин раўажландырыў, оларда музыка раўажланыўының айқын ҳәм мазмунлы көриниўине қаратылған.

Жумыстың таярлық ҳәм басланғыш басқышларында өткериў техникасы үстинде ислеўдиң тийкарғы усылларын ҳәм методларын көрип шығайық.

Күнделикли турмыста дирижёрдың ҳәрекетлери әмелде табылмағанлығы себепли, таярлық көрсететуғын бир қатар қурал ҳәм еситиў-қурал шынығыўлары талап етиледи.

Дирижёр техникасы бойынша жумыслар дирижёр аппаратының ҳәр қыйлы бөлимлери ушын шынығыўлар менен басланыўы керек. Буннан тысқары, турақлы стационар ислеп шығылады - аяқлардың, денениң ҳәм бастың жайласыўы. Шынығыўлар дирижёр аппаратының бөлеклерин шешиўди ҳәм оның барлық бөлеклери жыйналғанда ҳәм дурыс жағдайға ийе болғанда (аяқлары бир-биринен ажыратылған, бираз алдында, денеси тегис, ийинлери бурылған, басы көтерилгенде) алмастырыўға болады.

Қоллар, дирижёр аппаратының тийкарғы ҳәм ең әҳмийетли бөлеги болып, айрықша итибар ҳәм бир қатар арнаўлы шынығыўларды талап етеди. Дәслепки басқышта тийкарғы машқала - қол ҳәм ийниниң “қысқарыўы”. Сонлықтан тексериў менен жумысты баслаў ҳәм керек болса, өткизгиш аппаратының усы бөлимин босатыў керек. Бундай шынығыўлар төмендегилерди өз ишине алады: қолдың айырым бөлимлерин (қол, билек, ийин) созылған, көтерилген қол ҳалатынан босатыў; қолдың дөңгелек айланыўы, билек, “дигирман” пүтин қол алдыға, артқа, екеўи бирге. Тынышландырыўшы шынығыўлар менен бир қатарда ҳәрекетлерди муўапықластырыў ушын шынығыўлар да пайдалы: еки қол менен ҳәр қыйлы бағытларда “дигирман”, қолдың домалақ ҳәрекетлери, билек, ҳәр қыйлы геометриялық фигуралар (жай, дөңгелек, үшмүйешлик, квадрат) сеткасы менен "сызыў." Соның менен бирге, қолды төменге түсириўге, домалақ, босаспай жайылған бармақлар менен дурыс жайластырыўға айрықша итибар бериў керек. Барлық ҳәрекетлер тәбийий ҳәм пластикалық болыўы керек.

Бизиң пикиримизше, бул музыкалық атқарыўшылық ҳәм турмыслық бирлеспелерден ҳәрекетлерди көрсетиў ҳәм салыстырыўға жәрдем береди. Мысалы, қолды фортепиано сестин еситкендей қойыў, дийўалға қыялый сетка менен “сүўрет салыў”, полға, дийўалға “бала тобын ылақтырыў”, “хошласып қол шаршыны былғаў” ҳ.т.б.

Таярлық басқышы узақ даўам етпейди, шынығыўлар ҳәр сабақта 10-15 минут даўам етеди ҳәм киши топарларда (3-6 студент) өткериледи.

Бир неше сабақлардан кейин келешекте дирижёрлық техникасын өзлестириў ушын тийкар болып хызмет ететуғын шынығыўларға өтиўиңиз мүмкин. Бундай шынығыўлар төмендегилерди өз ишине алады:

- қолдың айланба ҳәрекетлери менен кери байланыс (арқанда секириў): қол жоқарыға ҳәрекетленгенде ҳәрекетти пәсейтеди ҳәм жоқары ноқаттан төменге ҳәрекетленгенде оны тезлестиреди, мисли қыялый тегисликке урылғандай;
- түрли тегисликлерден (стол, басқа қолдың алақаны, ойдағы тегислик) жоқарыға, түрли ноқатларда ҳәм түрли дәрежелерде қапталға секириў.

Бундай шынығыўларды машқалалы ўазыйпаларды қойыў арқалы диверцификациялаў керек: жүриў, қолың менен “жүриў” ҳәр қыйлы жүриўлер - әскерий, спорт, балалар; ассоциатив байланысларды тартыў (“жуўырыўдан ҳәм тоқтап қалғанда қол менен секириў”, секириў-дем алыў, қолдың түсиўи-дем алыў ҳәм т.б.).

Басланғыш топар шынығыўларында көп ўақыт дирижёрдың ўақыт қол ҳәрекетлерин алақанда өзлестириўге бағышланған. Бул жумыс терең болып, қол ҳәрекетлердиң үлгисин ҳәм қатнасларын өзлестириўде системалылық ҳәм избе-изликти талап етеди.

Техника тийкарлары дирижёрлық - бул ўақыт (“метрономия” - П.Г.Чесноков анықламасы бойынша).

Бул шеберликти ийелеў музыкант ушын қыйын емес. Қол техникасы жәрдеминде бир ўақыттың өзинде ислеў, динамика, агогика ҳәм басқаларға ерисиў мүмкин;

Бирақ сүўретлеў көргизбеси ҳәм илҳам болмаса, технология, илҳам техникасыз нәтийжесиз болғаны сыяқлы. К.А.Ольхов атап өткениндей, техника ҳәм илҳам ҳәрдайым бир жерге биригиўи керек.

Өткизиў техникасының әҳмийетли элементлеринен бири ауфтакт есапланады. Дирижерлықта ауфтакт ситлеў, дәслепки силтеў, импульс жести, яғный темпо, ритм, динамика, соққы, басланыўы, ақыры, фермата көзқарасынан атқарыўдан алдын ҳәм шөлкемлестиретуғын өзине тән дирижёрдың қол ҳәрекети, жести түсиниледи. Ауфтакт өткериў техникасының ең әҳмийетли қурам бөлеги болып табылады. Оның үстинде ислеў ауфтакттың рольи ҳәм әҳмийетин, оның

улыўма көрсетиўи ҳәм айрықша элементлерин түсиндириўден басланыўы керек. Кирисиўди биринши болып ислеп, оның айырым элементлери (тиклениў, артқа қайтыў) дирижёрлық техника бойынша жумысларының басланғыш басқышында өзлестириледи. Сонлықтан ауфтакт үстинде кейинги жумыслар түрли акцентлердиң басында түрли ўақыт сеткаларында дем алыўды көрсетиў шеберлигин әмелде қолланыўдан ибарат (толық ауфтакт).

Қоллар қысылып турғанда ауфтактта ислеў мүмкин емес, соның ушын оны тек булшық етлердиң қысқышынан пүткиллей азат болғанда баслаў керек. Соның менен бирге, бир ўақыттың өзинде жүдә импульс, бирақ тәртипсиз емес, дирижёр таяқшасы сетканы көрсете алатуғын жестти табыў керек. Сонлықтан, жумыстың бул басқышында сиз «ийне териў», «ыссы», «даўысты тартың, тасламаң», «даўысқа тийип, оны қолға алың», «қол жабыстырылғандай асылған» ҳәм тағы басқалар.

Ауфтактты енгизиў үстинде ислеўден соң, басқа түрдеги абстрактлар өзлестириледи: алып таслаў ауфтакт, толық емес ауфтакт. Узақ фермата болмаған сеслерди алып таслаў менен алып таслаў үстинде ислеўди баслаўыңыз керек. Бунда, дирижёрдың қолы импульстен кейинги акцент бағдарында ҳәрекетленеди ҳәм ол сести ылақтырады.

Шегиниў белгиси бойынша жумыстың кейинги басқышқа музыканың характери, темпи ҳәм ритмине қарап бет ҳәм жасырын бөлиниўди алып таслаў. Ақырында, бул белги үстинде ислеп атырғанда, фермато (орта ҳәм жуўмақлаўшы) алып таслаў ауфтакты ислеп шығылады.

Кешиктирилген ауфтакт ҳәм ауфтакт қатнасының раўажланыўы тийкарғы басқыштың кейинги ўақтына қалдырылыўы мүмкин, бунда усы түрдеги ауфтактлардан пайдаланыўды талап ететуғын қурамалы музыкалық шығармалар өзлестириледи.

Ҳәр қыйлы ауфтактларды көрсетиў ушын төмендеги усылларды усыныў мүмкин:

- ишки пульсти қол менен даўыслап санаў ямаса урыў;
- сес ауфтакт рольин атқаратуғын соққылардың қолын санаў яки урыў арқалы пәт бериў;
- анық табыў ушын айырым буўынларды даўыслап айтыў

Ауфтакт ўақыты

Әлбетте, биринши басқышта ҳәр қыйлы ауфтакт түрлерин көрсетиў ушын барлық көнликпелердиң дәслепки өзлестирилиўи әмелге асырылады. Оларды беккемлеў ҳәм жетилистириў кейин ала хор дирижёрлығы класындағы жумыстың тийкарғы басқышында түрли хор жумысларында әмелге асырылады.

Техниканы өткериў шынығыўларды өткериўдиң әҳмийетли ҳәм зәрүр элементи болып есапланады. Бирақ, болажақ музыка муғаллимин дирижёрлық пенен таярлаў ўазыйпаларынан келип шыққанындай (хор менен класста ҳәм сабақтан тысқары жумысларда хор дирижёрлығы бойынша кәсиплик шеберликке үйретиў), муғаллим дирижёрының мимикасының тийкарғы мақсети атқарыўшылар менен байланысыў, музыка атқарыў процесинде оларға тәсир көрсетиў. Солай етип, қолда техниканың раўажланыўы басқа оқытыў усылларын талап етеди, тилекке қарсы, музыка педагогикасы тәрепинен елеге шекем қолланылады.

Хор дирижёрлығын оқытыў әмелиятында репродуктив усыллар көп: визуал-еситиў ҳәм түсиндириў-иллюстрациялық. Әлбетте, оларсыз ислеў мүмкин емес, бирақ сиз өзиңизди олар менен шеклеп қоя алмайсыз. О.А.Мусин пикиринше, жүриўди үйрениў ҳәрекетлерди ядлаўға емес, ал қолда өткериў қуралларына тийкар болған қәбилетлерди раўажландырыўға қаратылыўы керек.

Ол узағырақ ҳәм қыйынырақ жолды усынады, бирақ дирижёрлық билим алыў ушын және де қәдирли. Бунда оқытыў методикасы, биринши нәўбетте, дирижёрдың мотивлерин, атқарыўшылық нийетлерин сәўлелендире алыўы ҳәм нәтийжеде атқарыўшыларға тәсир көрсете алыўы ушын зәрүр болған қәбилет ҳәм пазыйлетлерди раўажландырыўға бағдарланған болыўы керек.

Инсанда ҳәр қандай қәбилетти раўажландырыў ушын сиз анық нени ислеп шығыў кереклигин ҳәм не мақсетте ислеп шығыў кереклигин анық билиўиңиз керек.

Бизиң пикиримизше, болажақ музыка оқытыўшысы ушын дирижёрлық ҳәм хор таярлаў ўазыйпалар арасында хор басқарыўын толық ийелеўге имкан беретуғын дөретиўшилик пикирлеўди қәлиплестириў ҳәм музыкалық қәбилетти раўажландырыўды айрықша атап өтиў керек. Оқытыўшының искерлиги биринши гезекте дөретиўшиликтен ибарат. Студентлердиң белсендилигин, мәселелерди шешиўде өз бетинше излениў, дөретиўшиликке умтылыўын, оны таярлаў усылларын раўажландырыў ушын машқалалы билим бериў ҳәм дөретиўшилик техникасынан

кеңирек пайдаланыў зәрүр. Ўазыйпа жүдә қыйын, бул биринши гезекте музыка оқытыўшысының бул түрдеги сабақлары ушын саатлардың жетерли емеслиги менен байланыслы, бирақ белсенди усыллар, соның ишинде басқа пәнлерде де (хор сабақлары, хортаныў ҳәм хор аранжировкасы, тийкарғы музыка әсбаплары, музыкалық тәлим теориясы ҳәм методикасы ҳәм басқалар) қолланылыўы мүмкин.

Болажақ музыка муғаллимин хор менен әмелий жумысларға таярлаў ушын хор дирижёрлық класындағы сабақларды хор класындағы жумыс пенен турақлы байланыстырып турыў әҳмийетли. Оқыўдың барлық басқышларында хор менен ислеў усылларын өзлестириўди сабақларға киргизиў керек.

Жазыўдағы хор даўысын тыңлаў ҳәм таллаў пайдалы усыл есапланады. Улыўма ҳәм музыкалық горизонтты кеңейтиў ушын сиз музыкаға сәйкес келетуғын әдебият ҳәм сүўретлеў өнери шығармалары менен танысыўдан пайдаланыўыныз мүмкин.

Бундай усыллар улыўмаласқан музыкалық көринислердиң пайда болыўы ҳәм оқыўшыларда дөретиўшилик қатнас ушын шараят жаратады.

Болажақ музыка оқытыўшысының ғәрезсизлигин раўажландырыў ушын репетиция процесин моделлестириў, әмелий вокал ҳәм хор жумысларында жүзеге келетуғын педагогикалық жағдайларды жаратыў ҳәм шешиў сыяқлы жумыслардан пайдаланыў мүмкин. Музыка педагогикасында дөретиўшилик көркем ҳәм әмелий искерликти раўажландырыў ушын дисекциялық анализ усыллары ҳәм салыстырмалы характеристикалар усылынан пайдаланылады. Бул усыллар хор шығармасында музыка ҳәм тексттиң өз ара байланысы ҳәм өз ара тәсирин, ритм, интонация ҳәм музыканың басқа да көркемлеў қуралларының өзгешеликлерин анықлаўға қаратылған.

Солай етип, хор дөретиўшилик процеси ҳәм онда машқалалы жағдай бар болса да, оны теориялық изертлеў усыллары ҳәм үлгилерди әмелий беккемлеў усыллары менен бақлаў мүмкин емес. Болажақ музыка муғаллими музыка ҳәм атқарыўшылық машқалаларын дөретиўшилик пенен шешиў қәбилетин раўажландыратуғын бундай усыл ҳәм техникаға зәрүрлик бар.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Безбородова Л.А. Дирижирование: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Музыка» и учащихся пед. уч-щ по спец. «Муз. воспитание» / Л.А. Безбородова. - М.: Просвещение, 1990. - 159 с.
2. Живов В.А. Хоровое исполнительство. Теория. Методика. Практика: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / В.А. Живов. - М.: ВЛАДОС, 2003. - 272 с.
3. Ольхов К.А. О дирижировании хором: краткое пособие для молодых педагогов муз. училищ / К.А.Ольхов. - Ленинград, 1961. - 108 с.

РЕЗЮМЕ. Мақалада хор дирижёрлығы ҳәм хор партитураларын оқыў класында дирижёрлық техникасын раўажландырыў методикалық ҳәм әмелий тәреплерди өз ишине алған комплексли қатнасты талап етеди. Оқытыўдың тийкарғы усыллары мотор координациясын раўажландырыўға, ишаратының тәсирлилигине, ритмикалық анықлығына қаратылған.

РЕЗЮМЕ. В статье говорится, что развитие дирижерской техники в классе хорового дирижирования и чтения хоровых партитур требует комплексного подхода, включающего методические и практические аспекты. Основные методы обучения направлены на развитие двигательной координации, выразительности жестов, ритмической точности и анализа.

SUMMARY. The article states that the development of conducting techniques in the choral conducting classroom and the reading of choral scores requires a comprehensive approach, including methodological and practical aspects. The main teaching methods are aimed at developing motor coordination, expressive gestures, rhythmic accuracy, and analysis.